

A szemiotikai textológia megokoltságáról, jellemző jegyeiről és alkalmazásáról*

I. Bevezető megjegyzések. – Székfoglaló beszédemben a következő témákkal foglalkozom:

a) a 'verbális szöveg' és a 'verbális képződmények szövegségének hordozói' fogalmak értelmezése;

b) a verbális képződményekhez rendelhető tulajdonságok és a megformáltságuk elemzésére irányuló kutatás diszciplínakörnyezete;

c) a „szemiotikai textológia” elnevezés megokoltsága, valamint az így elnevezett diszciplína jellemző jegyei; és végül

d) a szemiotikai textológia multimediális szövegek megformáltsága elemzésében való alkalmazása.

II. A 'verbális szöveg' és a 'verbális képződmények szövegségének hordozói' fogalmak értelmezése

1. A verbális szöveg szemiotikai-textológiai fogalma. – A szakirodalomban a szöveg fogalmának általában lexikai elemekből létrehozott verbális képződményekkel kapcsolatos használatával és kétféle értelmezésével találkozunk. – a) Az egyik szerint egy verbális képződmény fizikai teste (nyelvi szövete) nevezendő szövegnek, s ehhez kell utalt entitásként egy világdarabot (egy tényállás-konfigurációt) hozzárendelni. – b) A másik szerint egy verbális képződmény nyelvi szövete egy hozzárendelt világdarabbal (tényállás-konfigurációval) együtt nevezendő szövegnek.

A további fejtegetések szempontjából itt csupán az a tény fontos, hogy akár melyik változattal értünk is egyet, a *szöveg* szakszó használatával (a szövegség értelmezésével) kapcsolatban egy világdarab (egy tényállás-konfiguráció) figyelembevételre elengedhetetlenül szükséges.

---

* A Magyar Tudományos Akadémia székházában Budapesten, 2008. április 7. elhangzott akadémiai székfoglaló előadás szerkesztett változata. A székfoglaló eredeti címe: *A szemiotikai textológia* elnevezésű szövegtani diszciplína megokoltságáról, jellemző jegyeiről és alkalmazásairól. Szemléltető példa: multimédiás szövegek szemiotikai textológiai elemzése.

2. A verbális képződmények szövegsége hordozóinak szemiotikai-textológiai fogalma. – A szemiotikai textológia elméleti keretében a verbális képződmények összefüggőségének (szövegségének) hordozóira utaló elemekként a következő szakszavak használatosak.

A nyelvi szövet összefüggőségére vonatkozóan *konnexitásról* (szintaktikai – általánosabb értelemben formai – összefüggőségről) és *kohézióról* (nyelvi-szemantikai – nyelvi-jelentéstani – összefüggőségről) szokás beszélni mint többé-kevésbé magában a nyelvi szövetben kimutatható tulajdonságokról, és a szövegséget biztosító *koherenciáról* mint a nyelvi szövethez kívülről hozzárendelhetőről.

A világdarabok (a tényállás-konfigurációk) összefüggőségére vonatkozóan a *tényállás-konfiguráció szerves egysége* szakkifejezést alkalmazzuk abban az értelemben, hogy csak egymással szerves egységet alkotó tényállások tekinthetők olyan világdaraboknak, amely képes egy verbális képződmény szövegségét (koherenciáját) biztosítani.

3. A nyelvi szövet és a világdarabok kapcsolata. – Lásunk itt néhány két mondatból álló verbális képződményt nyelvi szövetük és a velük kapcsolatban figyelembe vehető világdarabok (tényállás-konfigurációk) viszonyának szemléltetésére.

A) Verbális képződmények *k o n n e x i t á s á t* és az általuk (feltehetően) utalt világdarabok viszonyát szemléltessék a következő példák.

1. *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Rosszakat álmodtam.*

E két mondat között szintaktikai kapcsolatot teremt a *felébredtem* és *álmodtam* szóalakok egyes szám első személyre utaló toldaléka. Más szóval: a verbális képződmény nyelvi szövege *k o n n e x*, és a képződmény mint *s z ö v e g* is elfogadható, mert a mondatai által utalt tényállások szerves egységet alkotnak.

De vajon a konnexitás önmagában mindig elegendő-e egy verbális képződmény szövegségének a biztosításához? Könnyen belátható, hogy nem, ahogy azt a 2. példa bizonyítja.

2. *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Öt évvel ezelőtt egy jó filmet láttam.*

A verbális képződményt alkotó két mondat között a *felébredtem* és *láttam* szóalakok egyes szám első személyű toldaléka itt is szintaktikai kapcsolatot hoz létre. A verbális képződmény nyelvi szövege tehát *k o n n e x*, de a képződmény mint *s z ö v e g* nem fogadható el, mert a két utalt tényállás itt – ellentétben az 1. képződmény mondatai által utalt két tényállással – nem alkot szerves egységet.

B) Verbális képződmények *k o h é z i ó j á t* és az általuk (feltehetően) utalt világdarabok viszonyát szemléltessék a következő példák.

1. *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.*

Először egy rossz álomra, másodszor valami zajra, harmadszor egy telefonhívásra.

E két mondat között nem áll fenn szintaktikai kapcsolat, azaz a verbális képződmény nyelvi szövete nem konnex. Nyelvi-jelentéstani kapcsolatot teremt viszont közöttük a *háromszor* szóalak és az *először, másodszor, harmadszor* felsorolás. Más szóval: a verbális képződmény nyelvi szövete *k o h e z í v*, és a képződmény mint *s z ö v e g* is elfogadható, mert a mondatai által utalt tényállások szerves egységet alkotnak.

De vajon a kohézió önmagában mindig elegendő-e egy verbális képződmény szövegségének a biztosításához? Könnyen belátható, hogy nem, ahogy azt az alábbi 2. példa bizonyítja.

2. *Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.*

Tegnapelőtt a ma holnapután volt.

E két mondat között itt sem áll fenn szintaktikai kapcsolat, azaz a verbális képződmény nyelvi szövete nem konnex. A két mondat között a *tegnap* szó, valamint a *tegnapelőtt, ma* és *holnapután* szóalakok azonban nyelvi-jelentéstani kapcsolatot hoznak létre. A verbális képződmény nyelvi szövete tehát *k o h e z í v*, de a képződmény mint *s z ö v e g* nem fogadható el, mert a két utalt tényállás itt – ellentétben az 1. képződmény mondatai által utalt két tényállással – nem alkot szerves egységet.

C) A következő példa másfelől azt szemlélteti, hogy egy két mondatból álló verbális képződmény szövegségét nyelvi szövetének konnexitása és/vagy kohéziója hiányában is biztosítani tudja egy szerves egységet alkotó tényállás-konfiguráció.

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Erős szélvihar volt.

Ezt a verbális képződményt nagy valószínűséggel mindnyájan el tudjuk fogadni koherens szövegnek, jóllehet sem szintaktikai, sem nyelvi-jelentéstani kapcsolat nincs a nyelvi szövet két mondata között. Más szóval ennek a verbális képződménynek nyelvi szövete se nem *k o n n e x*, se nem *k o h e z í v*, de a képződmény ennek ellenére elfogadható *s z ö v e g n e k*. E két mondatot ugyanis összekapcsolja az, hogy az általuk utalt tényállásokat szerves egységet képező tényállásoknak tudjuk tartani, minthogy okozat-ok összefüggést tudunk feltételezni közöttük.

Ezekből a röviden kommentált példákból az a következtetés vonható le, hogy egy verbális képződmény szövegsége nem nyelvi szövetének konnexitásától és/vagy kohéziójától, hanem az általa utaltak feltételezhető világdarabot alkotó tényállások szerves egységétől függ.

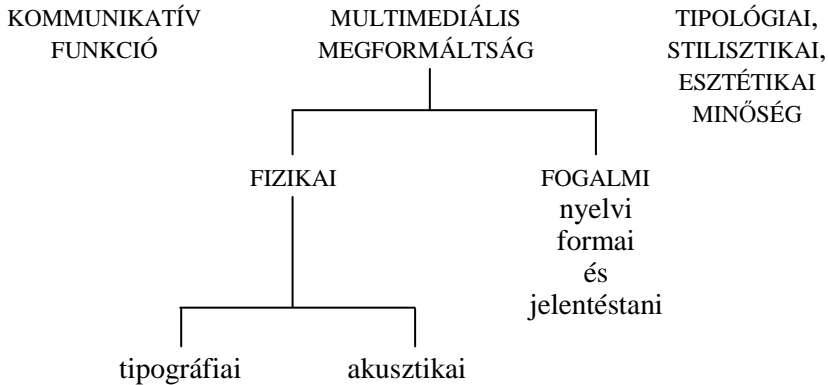
Ez egyben azt is jelenti, hogy egy verbális képződmény szövegsége kizárólag nyelvészeti eszközökkel se fel nem fedhető, se le nem írható.

III. A verbális képződményekhez rendelhető tulajdonságok és a megformáltságuk vizsgálatára irányuló kutatás diszciplína-környezete

1. A verbális képződményekhez rendelhető tulajdonságok. – A főbb tulajdonságokat az 1. ábra ábrázolja.

1. ábra

A verbális képződményekhez rendelhető főbb tulajdonságok

2. A verbális képződmények megformáltságának elemzésére irányuló kutatás diszciplínakörnyezete. – Bármely diszciplína létrehozásához, ha célja, hogy optimális módon tegye lehetővé verbális képződmények megformáltságának elemzését (valamint e képződményeken és képződményekkel végrehajtandó valamennyi releváns művelet elvégzését) átfogó diszciplínakörnyezet figyelembe vételére van szükség. (L. a 1. táblázatot, amelyben a *kommunikátum* szakszóval kommunikációs helyzetekben létrehozott tetszőleges jelegyüttesekre utalok).

1. táblázat

A verbális képződmények megformáltságának elemzésére irányuló kutatás
átfogó diszciplínakörnyezete

M-D		
Különböző kommunikátum-tartományok makrodiszciplínái		
A mindennapi, a tudományos, a jogi, a biblikus, az irodalmi stb. kommunikáció kommunikátum-tartományának makrodiszciplínája		
Ny-D nyelvészeti diszciplínák	T-D textológiai diszciplínák	T-társD textológiai társdiszciplínák
verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok Ny-diszciplínái	verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok T-diszciplínái	verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok T-társdiszciplínái
—————	—————	—————
Általános Ny-diszciplínák	Általános T-diszciplínák	Általános T-társdiszciplínák
—————	—————	—————
Ny-diszciplínák: rendszenyelvészet, a rendszer elemei használatának nyelvészete, 'szöveg'-nyelvészete, [metrika];	T-diszciplínák: diszciplínák, amelyek célja szövegek (részleges vagy teljes) formai és/vagy szemantikai architektoni- kájának elemzése és leírása	T-társdiszciplínák: poétika [szövegtipológia], narratológia, retorika, stilisztika, esztétika
IdA-D		
Az interdiszcipliáris alapozás diszciplínái:		
filozófia, pszichológia, szemiotika, tudásszociológia, kommunikációelmélet, formális és empirikus metodológiák, adott esetben alkalmazandó diszciplína		

Nemcsak a verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok tekinthetők multimediális szövegnek, hanem (a megformáltság fizikai és fogalmi 'arculatának' megkülönböztetése, de egyidejű figyelembevétele alapján) valamennyi a szövegség feltételeit kielégítő verbális képződmény is.

Az átfogó diszciplínakörnyezet középső szektora azt szemlélteti, hogy ezeknek a textológiai diszciplínáknak nevezett eszköztáraknak a) egyfelől együtt kell tudni működniük olyan médiumoktól függő társtudományokkal, mint a poétika, retorika, stilisztika stb.; b) másfelől ösztönözniük kell a különféle elemi és összetett kompozícióegységek nyelvi szövetét elemezni és leírni tudó (úgyisint médiumoktól függő) nyelvészeti diszciplínák létrehozására.

Az első szektor azt juttatja kifejezésre, hogy a textológiai kutatás számára interdiszcipliáris alapozásra van szükség. Ugyanis a szövegek mint kommunikáci-

ós helyzetekben létrehozott multimediális komplex jelek megformáltságának a feltárásához és leírásához sajátos elméleti apparátusra van szükség. Olyanra, amely figyelembe veszi a filozófia, a szemiotika, a kommunikációelmélet, a pszichológia, a tudásszociológia stb. különféle részdiszciplínáiban, valamint a formális és empirikus metodológiák kutatásában elért eredményeket.

A felső szektor végül azt jelzi, hogy egy textológiai diszciplína létrehozásánál gondolni kell azokra a kölcsönhatásokra, amelyek a különféle kommunikátumtartományok és a létrehozandó diszciplína között fennállhatnak: a létrehozandó diszciplína felépítésének olyannak kell lennie, amely ki tudja elégíteni az egyes kommunikátumtartományok elvárásait.

IV. A „szemiotikai textológia” elnevezés megokoltsága és az így elnevezett diszciplína jellemző jegyei

1. A verbális képződmények megformáltságának elemzésével foglalkozó új keletű diszciplína elnevezései.

A) Minthogy ez az új keletű diszciplína nyelvészeti indíttatású, kézenfekvő, hogy kezdetben elnevezései is a nyelvészetre utaltak.

1. A kutatók (beleértve önmagam is) eleinte a *szöveggrammatika* elnevezést kezdték használni. Hamar be kellett azonban látnunk, hogy szöveggrammatikáról a szó szoros (a mondatgrammatikának megfelelő) értelmében nem lehet beszélni. A mondatok grammatikai szerkezetét ugyanis egy predikátum és a hozzárendelhető argumentumok határozzák meg, a szövegek egészére vonatkozóan pedig sem a predikátumokkal, sem az argumentumokkal analóg funkciót betöltő elemek nem értelmezhetők. A *szöveggrammatika* elnevezést tehát nem célszerű alkalmazni.

2. Jobban járt (jobban jár) a *szövegnyelvészet* elnevezés, amellyel kapcsolatban csak arról kellett (kell) lemondani, hogy vele egy olyan – szövegek elemzésével foglalkozó – diszciplínára utaljunk, amely képes arra, hogy a szövegek megformáltságával kapcsolatban felmerülő valamennyi releváns kérdés tárgyalásához megfelelő elméleti eszköztárat szolgáltatson. Ilyen szövegnyelvészet ugyanis nincs és nem is lehetséges. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a nyelvészetnek egy olyan ágára, amely verbális képződmények nyelvi szövetének (szövegek nyelvészeti aspektusainak) elemzésére specializálódik, s amelyet ezért joggal lehet *szövegnyelvészet*-nek nevezni.

Úgy tűnik azonban, hogy ez a tisztázási folyamat sem a nyelvészet, sem a szövegek elemzésével foglalkozó új keletű diszciplína keretében működő kutatók egy része számára még nem fejeződött be. Talán ezzel magyarázható, hogy egyesek inkább lemondanak arról, hogy szövegnyelvészetről (is) beszéljenek.

3. Utoljára hagytam a magyar nyelvű szakirodalomban használatos *szöveg-tan* elnevezéssel kapcsolatos problémák megemlítését.

Ezzel az elnevezéssel a fő probléma az, hogy használata azt sugallja: a szöveg-tan a h a n g tan – m o r f é m a tan – s z ó tan – s z i n t a g m a tan – m o n d a t tan hierarchia csúcsán elhelyezkedő diszciplína, amely két dolog miatt is félrevezető. Egyrészt azért, mert a szöveg kizárólag kommunikációs helyzetekben realizálódó verbális képződmény, s mint olyannak a ’tana’ nem tarthat a nyelvi rendszer ’tanai’

sorába. Másrészt azért, mert nem állhat egy 'terjedelemre' épülő hierarchia csúcán, minthogy egy adekvát szöveg meghatározás értelmében egy szöveg akár egyetlen morféma terjedelmű is lehet (l. pl. az egyetlen igekötőből álló *El. választ egy Eljössz a székfoglalómra?* tartalmú e-mailre.)

Nem elhanyagolható probléma továbbá az sem, hogy a magyar nyelvben használatos *szövegtan* szakszónak nincs olyan idegen nyelvű megfelelője, mint amilyen van a szöveggrammatika és szövegnyelvészet szakkifejezéseknek. (A német nyelvű szakirodalomban előfordul ugyan egy *Textlehre* terminus, de azt a német kutatók közül is alig használja valaki.)

4. Egyidőben használták (használtuk) a *szövegelmélet* elnevezést is, amiről azonban hamarosan azért mondtunk le, mert használata olyan filozófiai elvárásokat ébresztett, amelyeknek kielégítése lehetetlennek bizonyult. Amikor én elméletéről beszéltem, arra – ennek a helyzetnek az enyhítésére – a *parciális szövegelmélet* szakkifejezéssel utaltam.)

B) A félrevezető elnevezések használatából levont következtetések oda vezetnek, hogy a koncepcióból létrejövő diszciplínát *szemiotikai textológiá*-nak neveztem el.

A diszciplína elnevezésében a *textológia* szakszót olyan más – az előzőekben kritikával illetett – szakkifejezések helyett használom, mint a *szöveggrammatika*, *szövegnyelvészet* vagy a *szövegtan*.

Ugyanakkor a *textológia* elnevezést kiegészítem a *szemiotikai* jelzővel annak kifejezése érdekében, hogy a szemiotikai textológia elméleti kerete a szövegeket multimediális komplex jelekként kezeli, és vizsgálja azokat mind formai, mind jelentéstani (nyelvi-szemantikai és pragmatikai) nézőpontból. Ennek a jelzőnek az alkalmazása azonban nem jelenti azt, hogy a komplex jelekként kezelt szövegek bármiféle szemiotikai rendszert alkotnának. A szövegek a mindenkori kommunikációs helyzetükben létrehozott (létrejövő) *e g y e d i* komplex jelek.

Ami a szemiotikai textológiát illeti, ennek a diszciplínának célja, hogy lehetővé tegye

- a) a nyelvfilozófia tartományának újraértelmezését és kiterjesztését;
  - b) olyan szöveginterpretációk végrehajtását, amelyek a szignifikátum (a jelentés és jeltárgy) felépítésének valamennyi hordozóját figyelembe tudják venni;
  - c) a nyelvi fordítások és a szemiotikai transzpozíciók számára optimális elméleti keret biztosítását;
  - d) a nyelvészeti kutatás számára olyan módszertani alap megteremtését, amely biztosítja a kutatás eredményeinek közvetlen szövegtani felhasználását;
- hogy itt csak az alkalmazások legjelentősebb példáit említsem.

2. A szemiotikai textológia jellemző tulajdonságai. – A felsorolt célok elérése érdekében a szemiotikai textológia elméleti kerete a következő jellemző tulajdonságokkal rendelkezik:

a) téves asszociációkon alapuló értelmezést kiküszöbölő terminológiát használ, és a műveletek eredményeinek reprezentálása számára különféle reprezentációs rendszereket bocsát rendelkezésre;

b) a kommunikációs helyzet flexibilis modelljére épít;

c) a szövegeket speciális formai és szemantikai architektonikával rendelkező multimediális komplex jeleknek tekinti;

d) az architektonikákhoz különféle organizációformákat rendel (ezek között kitüntetett szerepet szán a vertikális kompozíciós organizációnak);

e) különféle interpretációtípusokat különböztet meg;

f) az interpretációk létrehozása számára interpretációs bázisokat (tudás-, feltételezés és elvárásrendszereket) értelmez;

g) az analitikus értelmező interpretáció végrehajtásához előkészítő gyakorlatokat vezet be;

h) megkülönbözteti a szöveg értelmi, referenciális és kommunikatív jelentését.

A következőkben e tulajdonságok közül csak a székfoglaló beszédem szempontjából legfontosabbakkal foglalkozom röviden.

A) A szemiotikai textológia sajátos terminológiát és reprezentációs rendszereket használ.

A jellemző tulajdonságok között ez a tulajdonság az, amely a többi fölé rendelhetőnek tekinthető, és amely leginkább megkülönbözteti más textológiai diszciplínáktól. A fölérendelhetőség azt jelenti, hogy belőle következik a többi tulajdonság birtoklásának szükségessége.

A szemiotikai textológia szaknyelvre zömmel speciális (latin vagy latin eredetű) szakszavakat és szakkifejezéseket tartalmaz. Ennek a választásnak a célja egyrészt az, hogy a használt szaknyelvi terminusokhoz automatikusan ne lehessen téves asszociációkon alapuló jelentést rendelni, másrészt az, hogy ennek a diszciplínának különféle idegen nyelveken történő bemutatásakor létezzen egy közös terminológiai hivatkozási alap.

Részben hasonló a magyarázata a sajátos reprezentációs rendszerek használatának is. A verbális képződményekkel kapcsolatos műveletek elvégzésénél a szemiotikai textológia elméleti kerete nem zárja ki az intuitív megközelítést, de megköveteli, hogy az elvégzett műveletek eredményeinek bemutatása egyértelműen kezelhető reprezentációs rendszerek alkalmazásával történjék (ehhez a témához l. PETŐFI S. 1996.).

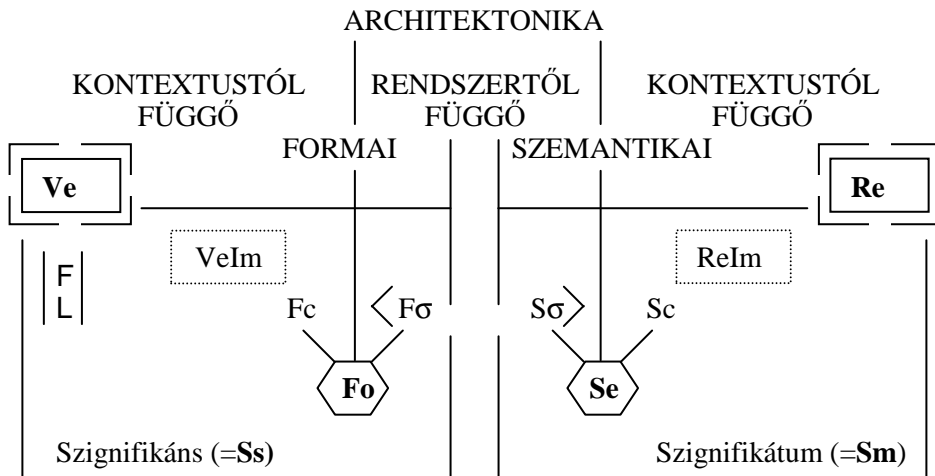
B) A szemiotikai textológia a szövegeket multimediális komplex jeleknek tekinti.

A 2. ábra a szövegek mint komplex jelek szemiotikai összetevőit és architektonika típusait foglalja rendszerbe.

2. ábra

A szövegek mint komplex jelek szemiotikai összetevői és architektúra típusai

Az ábra szimbólumai a következőképpen olvasandók:

- Ve:** egy szöveg fizikai teste (Vehiculum);
[a „Ve” szimbólumot tartalmazó négyzetet szegélyező „sarkok” az úgynevezett vehikulumkörnyezetet kívánják jelezni];
- F:** a vehikulum fizikai-szemiotikai arca (Figura);
- L:** a vehikulum nyelvi-szemiotikai arca (Lingua);
[ebben a kontextusban a nyelvészeti és nyelvi szakszavakat tág értelemben használom, azaz olyanban, amely nem csak a verbális nyelvekre utal];
- VeIm:** a vehikulum mentális képe (Vehiculum-Imago);
- Fo:** a vehikulum formai architektónikája (Formatio);
- Fc:** a vehikulumhoz az adott kommunikációs helyzetben rendelhető formai architektónika [= kontextustól függő formáció (Formatio contextualis)];
[VeIm és Fc ugyanannak az entitásnak két arca: az első a Ve-mal analóg arc, a második ennek kategoriális megfelelője];
- Fσ:** a vehikulumhoz a rendszerszerű ismeretek alapján rendelhető formai architektónika [= a nyelvi rendszertől függő formáció (Formatio sistemica)];
- Se:** a vehikulum (nyelvi-)szemantikai architektónikája (Sensus);
- Sσ:** a vehikulumhoz a rendszerszerű ismeretek alapján rendelhető (nyelvi-)szemantikai architektónika [= a nyelvi rendszertől függő sensus (Sensus sistemicus)];
- Sc:** a vehikulumhoz az adott kommunikációs helyzetben rendelhető (nyelvi)szemantikai architektónika [= kontextustól függő sensus (Sensus contextualis)];

ReIm: a relátum mentális képe (Relatum-Imago);

[ReIm és Sc ugyanannak az entitásnak két arca: az első az Re-mal analóg arc, a második ennek kategóriális megfelelője];

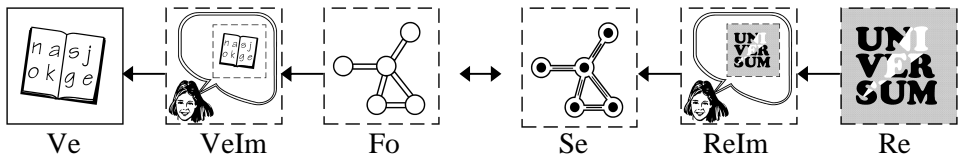
Re: egy olyan tényállás-konfiguráció, amely az interpretátor véleménye szerint az adott vehikulumban feltehetően kifejezésre jut (Relatum);

[az „Re” szimbólumot tartalmazó négyzetet szegélyező „sarkok” az úgynevezett relátumkörnyezetet kívánják jelezni].

A komplex jelek szemiotikai összetevőit nemcsak latin elnevezésükkel és az azokból képzett betűszimbólumokkal jelöljük, hanem piktogramokkal is (l. 3. ábra).

3. ábra

A komplex jelek szemiotikai összetevőinek piktogramjai

A szemiotikai textológia

a) a Ve + VeIm + Fo hármast a jel s z i g n i f i k á n s összetevőjének;

b) az Se + ReIm + Re hármast a jel s z i g n i f i k á t u m összetevőjének tekinti.

C) A szemiotikai textológia az architektonikákhoz különféle o r g a n i z á c i ó - f o r m á k a t rendel.

Az organizáció a textuális és/vagy az inferenciális vehikulum architektonikáiban különféle formákban jelenik meg (a megjelenési formákhoz l. a 4. ábrát)

4. ábra

Az organizáció megjelenési formái az architektonikákban

AZ ORGANIZÁCIÓ MEGJELENÉSI FORMÁI
a textuális és/vagy inferenciális vehikulum

[Ve/Txt és/vagy Ve/Inf]
ARCHITEKTONIKÁIBAN

nominális és predikatív
(kor-)referenciális organizáció
[No Ref O és PrRef O]

vertikális és horizontális
kompozíciós organizáció
[V komp O és H komp O]

Az architektonikák elemzésénél figyelembe vehetjük csupán azokat az elemeket/egységeket, amelyek az e l e m z e n d ő vehikulumban fizikailag ténylegesen jelen vannak, vagy kiegészíthetjük az adott vehikulumot mindazokkal az elemekkel/

egységekkel, amelyek fizikailag nincsenek ugyan jelen benne, de a fizikailag jelen lévő elemekből/egységekből levezethetően annak részét képezik. Az első esetben *t e x t u á l i s* vehikulumról [= V_e/Txt]) beszélünk, a másodikban *i n f e r e n c i á l i s* vehikulumról [= V_e/Inf]).

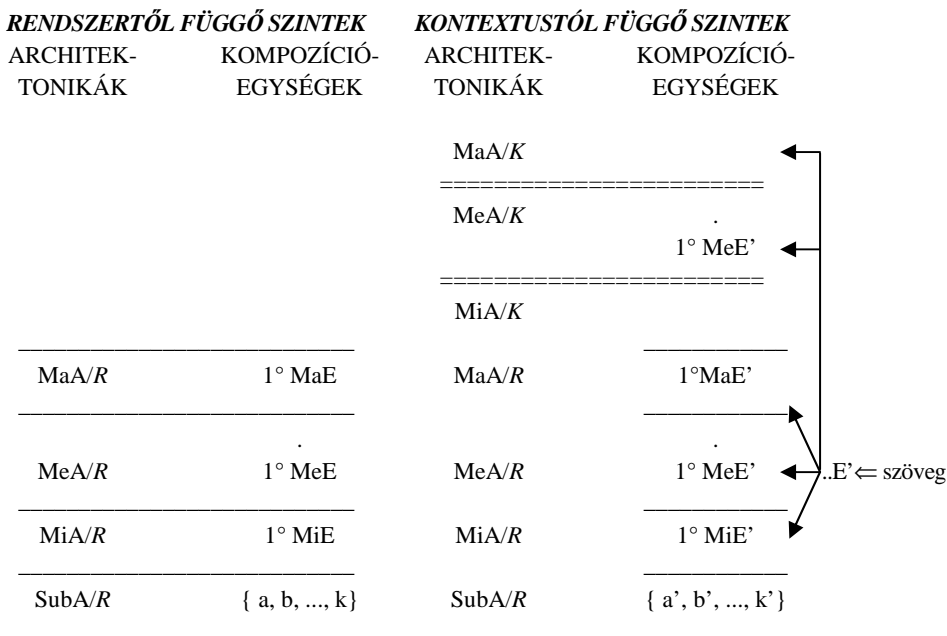
A „**Nominális Referenciális** (korreferenciális) **Organizáció**” és a „**Predikatív Referenciális** (korreferenciális) **Organizáció**” szakkifejezések közül az első azokra a személyekre, tárgyakra, tényállásokra utaló nominális nyelvi elemeknek az organizációjára utal, amelyekről a szöveg feltehetően szól, a második azoknak az egyszerű vagy összetett igei szókapcsolatoknak/szintagmáknak az organizációjára, amelyek az adott szöveg közléstartalmát hordozzák. A nominális referenciális/korreferenciális organizációt célszerű tematikus hálóként ábrázolni.

A „**Vertikális Kompozíciós Organizáció**” és a „**Horizontális Kompozíciós Organizáció**” szakkifejezések közül az első a vehikulum hierarchikus felépítésére utal, arra a felépítésre, amelyik a vehikulum azonosítható minimális egységeiből kiindulva ér el a szövegvehikulumhoz mint maximális organikus egységhez, a második a vehikulum azonosítható minimális egységeinek a linearizált láncára.

A kompozíciós organizáció két megjelenési formája közül a vertikális kompozíciós organizáció (1. 5. ábra) az alapvető.

5. ábra

A vertikális kompozíciós organizáció architektonikasintjei és azok egységei

Az 5. ábra szimbólumainak olvasata a következő:

MaA/R: rendszerszerű makroarchitektonika

1° MaE: verbális szövegekben első fokú alapegységei az egyszerű mondatok,
legmagasabb fokú egységei az alárendelt összetett mondatok;

MeA/R: rendszerszerű mezoarchitektonika

1° MeE: verbális szövegekben első fokú alapegységei a szóalakok, magasabb fokú egységei az egyszerű mondat szintjét még el nem érő szókapcsolatok;

MiA/R: rendszerszerű mikroarchitektonika

1° MiE: verbális szövegekben első fokú alapegységei a szótagok, illetőleg (morfematikus) szóalak-összetevők, magasabb fokú egységei, a szóalakok szintjét még el nem érő szótag-illetőleg szóalakösszetevő-csoportok;

SubA/R: rendszerszerű szubarchitektonika

verbális szövegekben első fokú alapegységei a megkülönböztető jegyek, magasabb fokú egységei a hangokat/betűket jelentő megkülönböztető-jegy-kombinációk.

A „K” toldalékú szimbólumok a fentiekben felsorolt szimbólumok kontextuális analogonjai.

MaA/K: kontextuális makroarchitektonika

több szövegmondatból létrehozott verbális szövegek esetében egysége a kontextuális egyedi mezoegységek makroarchitektonika szintet elérő konfigurációja;

MeA/K: kontextuális mezoarchitektonika

több szövegmondatból létrehozott verbális szövegek esetében alapegységei a kontextuális egyedi mezoegységek, legmagasabb fokú egységei a kontextuális egyedi mikroegységek mezoarchitektonika szintet még el nem érő konfigurációja;

MiA/K: kontextuális mikroarchitektonika

verbális szövegek esetében egységei bármely rendszerszerű egység kontextuális megfelelői.

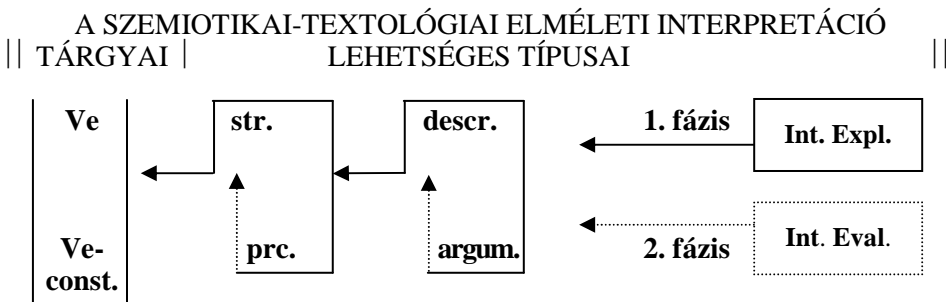
A kontextuális mikroarchitektonika reprezentációja az 5. ábrában világosan szemlélteti azt a tényt, hogy bármilyen nagyságrendű verbális elem szöveggé funkcionálhat.

D) A szemiotikai textológia különféle interpretációtípusokat különböztet meg.

A 6. ábrában a szövegek mint komplex jelek elméleti szemiotikai-textológiai interpretációjának lehetséges tárgyait és típusait foglalja rendszerbe.

6. ábra

A szövegek mint komplex jelek
elméleti szemiotikai-textológiai interpretációjának rendszere

A szemiotikai textológia elméleti keretében mindenekelőtt s p o n t á n és e l - m é l e t i interpretáció között teszünk különbséget. Az elsőt intuitív módon, a másodikat egy elmélet kövteleményeit figyelembe véve hozzuk létre.

Az e l m é l e t i interpretáció két alaptípusa az é r t e l m e z ő (explicativ [= Expl.]) és az é r t é k e l ő (evaluativ [= Eval.]):

a) az értelmező interpretációnak az a feladata, hogy egy vehikulumhoz [=Ve] vagy egy vehikulum tetszőleges összetevőjéhez (konstituenséhez [=Ve-const.]) formai és szemantikai architektónikát (<significans, significatum> [=<Ss,Sm>] párt) rendeljen;

b) az értékelő pedig az, hogy ezeket az architektónikákat adott értékrendszer(ek) alapján minősítse.

Az architektónikák szempontjából az é r t e l m e z ő interpretáció mint eredmény, kétféle lehet:

a) s t r u k t u r á l i s [= str.], azaz olyan, amelyik csak az architektónikák elemei között értelmezett statikus relációkat reprezentálja, vagy

b) p r o c e d u r á l i s [= prc.], azaz olyan, amelyik a statikus relációk reprezentálásán túl az ezeknek a relációknak logikai-temporális feltárására vonatkozó információkat is tartalmaz.

Az interpretációk modalitása szempontjából mind a strukturális, mind a procedurális interpretáció lehet:

a) l e í r ó (descriptív [= descr.]), azaz olyan, amelyik csupán az interpretáció eredményét reprezentálja anélkül, hogy explicit módon arra vonatkozó érvelést is tartalmazna, hogy miért az éppen adott interpretáció lett létrehozva, vagy

b) é r v e l ő (argumentatív [= argum.]), azaz olyan, amelyik érvelés reprezentációját is tartalmazza.

Ami az értelmező interpretációt illeti, továbbá különbséget kell tennünk első fokú [= 1°], részlegesen figuratív és másodfokú [= 2°] értelmező interpretáció között.

a) **Első fokú** interpretációról akkor beszélünk, ha az adott vehikulum valamennyi alkotóeleme betű szerinti értelmével interpretálható. Ez az eset áll fenn a formális tudományok egy részének (például a matematikai és logikai szövegeknek) interpretálásakor.

b) **Részlegesen figuratív** interpretációról akkor beszélünk, ha az adott vehikulum bizonyos elemeit figuratív (metaforikus, metonimikus stb.) értelmükkel kell interpretálnunk, míg a többi betű szerintivel. Ez az eset áll fenn a szövegek nagy többségének interpretálásakor.

c) **Másodfokú** interpretációról, végül, akkor beszélünk, ha az adott vehikulumhoz szimbolikus jelentést rendelünk, attól függetlenül, hogy az a vehikulum betű szerinti vagy figuratív értelmével is interpretálható. Általában ez az eset áll fenn költői szövegek vagy mítoszok interpretálásakor.

E) A szemiotikai textológia megkülönbözteti a szöveg értelmi, referenciális és kommunikatív jelentését.

Az **értelmi** (vagy más szakkifejezéssel élve: verbalizált fogalmi) **jelentést** úgy kapjuk meg, hogy a vehikulum feltételezett formációját követve létrehozuk az alkotóelemeihez rendelt sensusok kombinációját, és az eredményt nyelvi-szemantikai szempontból értelmezzük. Ez a művelet megkívánhatja egyrészt azt, hogy a formáció létrehozásakor bizonyos kompozícióegységeket azokban expliciten jelen nem lévő, de a meglévőkben kikövetkeztethető elemekkel kiegészítsünk, másrészt pedig azt, hogy az értelmezés elvégzésekor, a konvencionális szótári jelentéseket alapul vevő jelentések alkalmazásán kívül, világra vonatkozó konvencionális ismereteket (tudáskereteket, forgatókönyveket), illetőleg feltevéseket is alkalmazunk. Az értelmi jelentés tehát a vehikulum textuális és inferenciális organizációjához kapcsolódik.

Mind a referenciális, mind a kommunikatív jelentés létrehozásának az értelmi jelentés képezi az alapját.

A **referenciális jelentést** a vehikulumhoz annak feltételezett (nominális és predikatív) referenciális, valamint vertikális és horizontális kompozíciós organizációja értelmezése alapján rendeljük. A nominális referenciális organizáció értelmezése egyrészt azoknak az entitásoknak (személyeknek, tárgyaknak, tényállásoknak) az azonosítását jelenti a relátum-imágóban, amelyekre az értelmezendő vehikulum feltételezetten utal, másrészt e vehikulum azon elemei hálójának megalkotását, amelyeket korreferenciális (együttutaló) elemeknek tartunk. A predikatív referenciális organizáció értelmezése pedig egyrészt azoknak az igei vagy más természetű predikátumoknak a meghatározását, amelyek alkalmazásával a vehikulum a tényleges vagy feltételezett világdarab tényleges vagy feltételezett tényállásait reprezentálja, másrészt az ezek között a predikátumok között feltételezett korreferenciális (együttutaló) relációkét.

A referenciális jelentés interpretatív megalkotásának azonban a referenciális organizáció értelmezése csupán egyik feltétele. Másik feltétele egy azokkal operáló elfogadható vertikális és horizontális kompozíciós organizáció létrehozhatósága. Míg

az előző csak azonosítja a referált entitásokat, az utóbbi e referált entitások által létrehozott tényállások (tényállás-konfigurációk) között értelmez elvárásoknak megfelelő összeférhetőségi-relációkat, illetve e relációkat kifejező természetes nyelvi kifejezések között lineárisan jól formált makroláncokat.

A vehikulumhoz rendelhető, minden feltételnek eleget tevő referenciális, valamint kompozíciós organizációk lehetővé teszik egy olyan referenciális jelentés értelmezhetőségét, amelynek alapján az ezekkel az organizációkkal rendelkező relátum-imágót egy (nyelvileg jól formált módon kifejezésre juttatott) összefüggő világdarab mentális képének tudjuk elfogadni.

A kommunikatív jelentés értelmezése természetesnyelv-specifikus komplex feladat. A kommunikatív jelentés ugyanis egyrészt az alapegységek (első fokú kompozícióegységek) összetevőinek adott belső elrendezésétől (és prozódiajától), másrészt maguknak az adott belső elrendezésű (és prozódiajú) alapegységeknek lineáris sorrendjétől függ. E két elrendezéshez a különböző nyelvek rendszere különböző lehetőségeket nyújt, illetve megkötéseket értelmez. Amely nyelvben egy alapegység összetevői (illetőleg az alapegységek maguk) szekvenciálisan különféle módokon rendezhetők el (és a különböző elrendezésekhez különféle prozódiai struktúrák rendelhetők), egy-egy adott vehikulumhelyen a megengedettek közül alkalmazásra kiválasztott elrendezés (és prozódiai struktúra) informatív. Vagy azáltal, hogy az adott nyelv rendszere struktúráinak alkalmazását illetően jelöletlen, vagy azáltal, hogy a jelöletlentől való távolságának mértékében jelölt. Ezt az informativitást nevezem a szóban forgó alapegység, illetőleg alapegység-lánc kommunikatív jelentésének.

V. A szemiotikai textológia multimediális szövegek megformáltságának elemzésében való alkalmazása. – A megformáltság elemzésének fázisait az alábbiakban tekintjük át.

1. Az első fázis multimediális szövegek kiválasztása a megformáltság elemzése számára. – A szemiotikai-textológiai elemzés bemutatásához (amit nagyfokú komplexitása miatt az adott körülmények között jobbra csak kommentárok formájában végezhetek el) itt példaként két multimediális szöveget választok: a) Csokonai „Tartózkodó kérelem” című költeményét, a Macskássy Izolda „Szemeid szép ragyogása” című könyvéből hozzárendelhető illusztrációkkal, valamint b) Csokonai „Tartózkodó kérelem” című költeménye Sebő Ferenc által megzenésített változatának partitúráját.

Mindkét multimediális szöveg sajátos elemzési tárgy: az első azért, mert a két összetevő egymástól teljes mértékben elválasztható, a második pedig azért, mert a zenei feldolgozásnak csupán notációja (partitúrája) az elemzés tárgya, és benne a két összetevő egymástól nem választható el.

Ennek a választásnak ugyanakkor az az előnye, hogy csupán egyetlen verbális szöveg mint multimediális szövegösszetevő elemzését kell bemutatni.

2. A második fázis az elemzés globális makroszerkezetének meghatározása. – Egy multimediális szöveg szemiotikai-textológiai elemzésének globális makroszerkezete három lépcsős:

a) az elsőben a verbális összetevő megformáltságát elemezzük és írjuk le, a nem verbális mediális összetevő figyelembe vétele nélkül;

b) a másodikban a nem verbális mediális összetevőét, a verbális összetevő optimális figyelmen kívül hagyásával; végül

c) a harmadikban a két elemzés eredményét egymásra vetítjük.

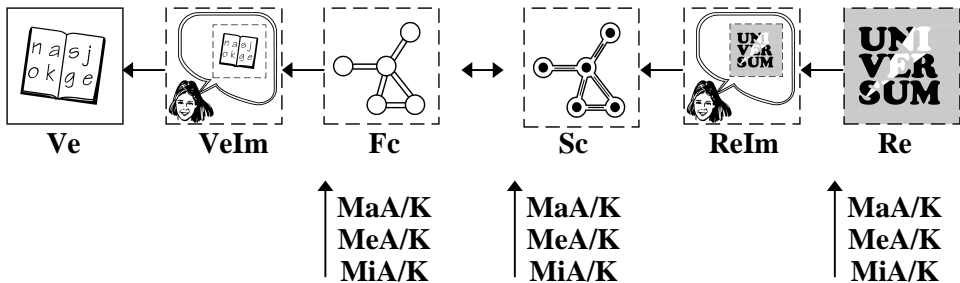
3. A választott multimediális szövegeknek az elemzés globális makroszerkezetét követő szemiotikai-textológiai elemzése

A) A (közös) verbális összetevő megformáltságának szemiotikai-textológiai elemzése

1. A szemiotikai-textológiai elemzés globális makroszerkezetének térképét a 7. ábra mutatja, amelyben a komplex jel alkotóelemeit képecskék ábrázolják, a vertikális kompozíciós organizáció hierarchiaszintjeit pedig a korábban bevezetett szimbólumok jelzik.

7. ábra

A textuális vehikulum architektonikáinak vertikális kompozíciós organizációja

2. A (közös) verbális összetevő megformáltsága szemiotikai-textológiai elemzésének aspektusait a kompozíció mint komplex jel alkotó elemeinek sorrendjében kommentálom, figyelembe véve a vertikális kompozíciós organizáció hierarchiaszintjeit és azok egységeit.

a) A szemiotikai-textológiai elemzés első lépése az elemzendő verbális összetevő (jelöljük itt a T_{1vb} szimbólummal) fizikai testének (vehikulumának) a bemutatása (l. $T_{1vb}Ve$). Mínthogy a választott költeménynek van egy korábbi változata, bemutatom itt annak vehikulumát is (l. $T_{0vb}Ve$).

$T_{1vb}Ve$
Tartózkodó kérelem (1803.)

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd anyagi szókkal
Szeretőd, amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszóderít.

$T_{0vb}Ve$
Egy tulipánthoz (1793.)

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te vagy orvosod sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Lobogó hajnali tűz;
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd anyagi szókkal
Szeretőd, amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek csókjaidért.

Az elemzést a T_{1vb} textuális vehikulumára vonatkozóan végzem el, a T_{0vb} -re és az inferenciális vehikulumra csak ott utalok, ahol ennek az utalásnak funkciója van.

b) A szemiotikai-textológiai elemzés második lépéseként a $T_{1vb}Ve$ mentális képe alapján a $T_{1vb}Ve$ -hez rendelt lexikai nyelvi és metrikai-ritmikai formai architektónikának (formációnak) [$T_{1vb}Fc$] reprezentációját hozzuk létre.

α) A lexikai nyelvi formáció (cím nélküli) MaA/K -reprezentációjának létrehozásához a $T_{1vb}Ve$ -t először lebontjuk első fokú kompozícióegységnek [K] nevezett elemi összetevőire, majd elvégezzük azok szintaktikai elemzését, amitől itt eltekinttem (l. a $T_{1vb}Ve/(°K)$ reprezentációt, amelyben a szintaktikai elemzés hiányát a „^o” szimbólum jelzi).

$T_{1vb}Ve/(°K)$

^oK₁ [A hatalmas szerelemnek megemésztő tüze bánt]

^oK₂ [Te lehetsz írja sebemnek gyönyörű kis tulipánt]

^oK₃ [Szemeid szép ragyogása eleven hajnali tűz]

^oK₄ [Ajakid harmatozása sok ezer gondot elűz]

^oK₅ [Teljesítsd anyagi szókkal szeretőd, amire kért]

^oK₆ [Ezer ambrózia csókkal fizetek válaszóderít]

β) A metrikai-ritmikai nyelvi formáció reprezentációjának létrehozása – ha más információ nem áll rendelkezésünkre – feltételezésen alapszik.

NEMES NAGY ÁGNES téves feltételezése például az volt, hogy a „Tartózkodó kérelem” ősi nyolcasban és hetesben van írva, ami a következő, a hangsúlyos tago-

lásra is tekintettel lévő T_{1vb}/Fc (*m-r) reprezentációhoz vezet (a hangsúlyos szótagokat a szótag első betűje elé helyezett aposztróf jelzi):

$T_{1vb}Fc$ (*m-r)

'A hatalmas | 'szerelemnek

'Megemésztő | 'tüze bánt.

*'Te lehetsz ír- | 'ja sebemnek

'Gyönyörű kis | 'tulipánt

'Szemeid szép | 'ragyogása

*'Eleven haj- | 'nali tűz,

*'Ajakid har- | 'matozása

*'Sok ezer gon- | 'dot elűz.

*'Teljesítsd an- | 'gyali szókkal,

*'Szeretőd a- | 'mire kért:

*'Ezer ambró- | 'zia csókkal

*'Fizetek vá- | 'laszodért.

A $T_{1vb}Fc$ (*m-r) reprezentáció egyértelműen mutatja, hogy ez a tagolás a 12 sorból 8 sorban ellene mond a helyes lexikai nyelvi megformáltság törvényeinek, minthogy olyan szótagokra helyez hangsúlyt, amelyekre az nem eshet.

NEMES NAGY ÁGNES a „Valódi tulipánt” című igen szellemes írásában, amelyben azt próbálja kitalálni, hogyan találta ki Csokonai a „Tartózkodó kérelem” című verset (!), többek között a következőket írja: „egy Babits-tanulmány ébresztett rá, legnagyobb meglepetésemre, hogy a *Tartózkodó kérelem* egyáltalán nem ősi nyolcasban és hetesben van írva (amiről pedig szintül meg voltam győződve), hanem egy nagyon is ritka és a magyar költészetben alig használatos antik metrumban: rímmel megfejtelt ionicus a minoré-ban.”

Majd később így folytatja: „Az ősi nyolcas, az ősi hetes cezúrája eltéveszthetetlen. Alig van magyar fül – nemcsak költői fül –, amelyik észre ne venné. Ha a *Tartózkodó kérelem* ezekben az ütemekben íródott volna, akkor például a harmadik versszakot így kellene ritmizálnunk:

'Teljesítsd an- |'gyali szókkal,

'Szeretőd a- |'mire kért:

'Ezer ambró- |'zia csókkal

'Fizetek vá- |'laszodért.

Ami persze képtelenség. Csokonai nem verselhetett így, és nem is verselt így, hiszen nem ősi nyolcast, hanem ionicus a minorét írt, amiben nincs cezúra.” (NEMES NAGY 1989: 150–1, 154–5.)

A metrikai-ritmikai nyelvi formációnak a rímszerkezetet is figyelembe vevő adekvát reprezentációja tehát a $T_{1vb}Fc(m-r)$.

$T_{1vb}Fc(m-r)$

A ha- tal- mas sze- re- lem- nek	U U -- U U --	a
Me+ g e- mész- tő tü- ze bánt	U U -- U U -	b
Te le- hetsz ír- ja se- bem- nek	U U -- U U --	a
Gyö- nyö- rú kis tu- li- pánt	U U -- U U -	b
Sze- me- id szép ra- gyó- gá- sa	U U -- U U --	c
E- le- ven haj- na- li tűz,	U U -- U U -	d
A- ja- kid har- ma- to- zá- sa	U U -- U U --	c
So+ k e- zer gon- do+ t e- lűz.	U U -- U U -	d
<u>Tel</u> - je- síts+ d an- gya- li szó k- kal,	U U -- U U --	e
<u>Sze</u> - re- tő+ d a- mi- re kért:	U U -- U U -	f
E- ze+ r am- bró- zi- a csók- kal	U U -- U U --	e
Fi- ze- tek vá- la- szo- dért.	U U -- U U -	f

Az aláhúzott szótagok a metrikai sémától eltérő ritmikai elemek.

c) A szemiotikai-textológiai elemzés harmadik lépése a $T_{1vb}Ve$ -hez rendelhető nyelvi-jelentéstani architektonika (sensus) [= Sc] reprezentálása (l. a $T_{1vb}Sc(VKompO)$ diagramot.

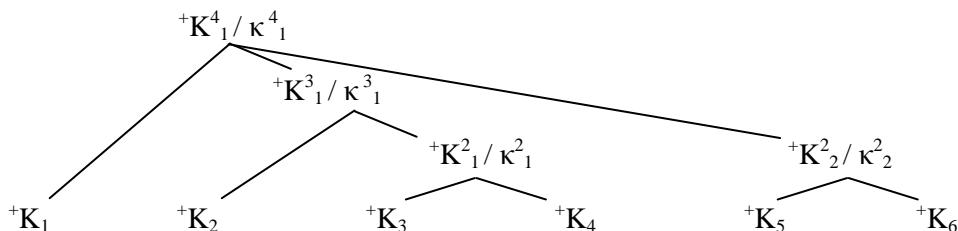
Ebben a diagramban

– a „+” felsőindex azt jelzi, hogy a vele megjelölt egységek verbális elemei (szavai, szókapcsolatai) helyén azok sensusát (sensusait), illetőleg azok elfogadható kombinációit kell figyelembe venni;

– a szögletes vagy kerek zárójelbe tett háromjegyű szimbólumok verbális (kor)-referencia-indexek: a beszélőre közvetlen utalás feltételezése esetében az [i01], közvetettben az (i01), a megszólítottokra közvetlen utalás feltételezése esetében az [i02], közvetettben az (i02) referenciaindex utal.

8. ábra

$T_{1vb}Sc(VKompO)$ diagram
a $T_{1vb}Ve$ -hez rendelhető nyelvi-jelentéstani architektonika

- +K₁   +[A^hatalmas^szerelemnek megemészto^tüze bánt /(engem)[i01]/]
- +K₂   +[Te[i02] lehetsz írja sebem(i01)nek gyönyörü^kis^tulipánt]
- +K₃   +[Szemeid(i02)^szép^ragyogása eleven hajnali^tűz]
- +K₄   +[Ajakid(i02)^harmatozása sok^ezer^gondot elűz]

- ${}^+K_5$ ${}^+[\text{Teljesítsd}[i02]$ angyali[^]szókkal szeretőd $[[i02], [i01]]$, amire[^]kért]:
 ${}^+K_6$ ${}^+[\text{Ezer}^{\wedge}\text{ambrózia}^{\wedge}\text{csókkal}$ fizetek $[i01]$ válaszod $(i02)$ ért].

A nyelvi-jelentéstani kapcsolóelemek $[\kappa]$ egyik lehetséges értelmezése pedig a következő:

- $[\kappa^2_1] = {}^+K_3$ és ${}^+K_4$
 $[\kappa^2_2] = {}^+K_5$ *hálából* ${}^+K_6$
 $[\kappa^3_1] = {}^+K_2$ *mivel* ${}^+K^2_1$
 $[\kappa^4_1] = {}^+K_1$ *megoldásként* ${}^+K^3$ *ezért kérlek* ${}^+K^2_2$

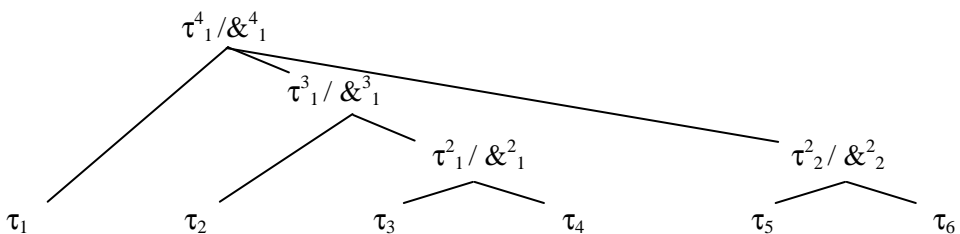
Ami a formai és a nyelvi-jelentéstani felépítést illeti, érdemes figyelembe venni a két vehikulum közötti eltéréseket is.

d) A szemiotikai-textológiai elemzés n e g y e d i k lépése a $T_{1vb}Ve$ -hez – a relátum-imagónak (egy elfogadhatónak ítélt világdarab (tényállás-konfiguráció) mentális képének) közvetítésével – rendelhető referenciális-jelentéstani architektonika (relatum) [= Re] reprezentálása. (L. a $T_{1vb}Re(VKompO)$ diagramot, amelynek olvasata analóg a $T_{1vb}Sc(VKompO)$ diagram olvasatával.)

Mínthogy a T_{1vb} szövegségét ennek a tényállás-konfigurációnak a szerveessége biztosítja, meg kell vizsgálnunk, hogy a $T_{1vb}Ve$ által feltehetően utalt tényállás-konfiguráció, amely a mindenkori befogadó feltevései alapján hat elemi tényállásból hozható létre, szerves egységnek tekinthető-e vagy sem.

9. ábra

$T_{1vb}Re(VKompO)$ diagram
a $T_{1vb}Ve$ -hez rendelhető referenciális-jelentéstani architektonika

- τ_1 $\langle [a^{\wedge}\text{hatalmas}^{\wedge}\text{szerelemnek}$ megemésztő[^]tüze bánt /engem $[i01]$ /] $\rangle$
 τ_2 $\langle [te[i02]$ lehetsz írja sebem $(i01)$ nek gyönyörű[^]kis[^]tulipánt /-nak nevezett megszólított] $\rangle$
 τ_3 $\langle [szemeid(i02)^{\wedge}\text{szép}^{\wedge}\text{ragyogása}$ eleven hajnali[^]tűz] $\rangle$
 τ_4 $\langle [ajakid(i02)^{\wedge}\text{harmatozása}$ sok[^]ezer[^]gondot elűz] $\rangle$
 τ_5 $\langle [teljesítsd[i02]$ angyali[^]szókkal szeretőd $[i01]$ amire[^]kért] $\rangle$
 τ_6 $\langle [ezer^{\wedge}\text{ambrózia}^{\wedge}\text{csókkal}$ fizetek $[i01]$ válaszod $(i02)$ ért] $\rangle$

A tényállás-specifikus kapcsolóelemek $[\&]$ alábbi lehetséges értelmezése alapján a tényállás-konfiguráció szerves egységnek tekinthető:

- $\&^2_1$ = a τ_3 és a τ_4 tényállás szerves egysége,
- $\&^2_2$ = a τ_5 kérdés és az ígért τ_6 ellenszolgáltatás szerves egysége,
- $\&^3_1$ = a τ_2 meggyőződés és a mellette szóló τ^2_1 -rvek szerves egysége,
- $\&^4_1$ = az orvoslást igénylő τ_1 tényállás az orvoslás módjára vonatkozó τ^3 meggyőződés (a mellette szóló érvekkel), és az ezekből levezett τ^2_2 kérdés (az ígért ellenszolgáltatással) szerves egysége

e) A szemiotikai-textológiai elemzés ö t ö d i k lépéseként foglalkozni kell a verbális összetevő vehikuluma rím-megőrző linearizálási lehetőségeinek az elemzésével.

α) A rím-megőrző linearizálási lehetőségek elemzése e l s ő lépéseként az egyes sorok összetevői felcserélési lehetőségeit elemezzük. Ennek érdekében

– a T_{1vb} Ve első fokú kompozícióegységeit kiegészítjük a konkatenációkat jelző szimbólumokkal;

– a K_2 -ben, K_3 -ban és K_5 -ben két függőleges vonal közé zárjuk azokat az elemeket, amelyek mozgatás közben csak az adott helyen cserélhetők fel; és

– valamennyi első fokú kompozícióegységhez hozzárendeljük az összetevőik lehetséges mozgatásait jelző számokat (lásd őket a sorok végén szögletes zárójelben):

- K_1 [A^{hatalmas}^szerelemnek megemésztő^{tüze bánt}][2].
- K_2 [Te lehetsz írja sebemnek |gyönyörű kis^{tulipánt}][48].
- K_3 [Szemeid^{szép}^ragyogása |eleven hajnali^{tűz}][2],
- K_4 [Ajakid^{harmatozása sok}^ezer^gondot elűz][6].
- K_5 [Teljesítsd angyali^{szókkal} |szeretőd, amire^{kért}][4]:
- K_6 [Ezer^{ambrózia}^csókkal fizetek válaszodért][2].

β) A rím-megőrző linearizálási lehetőségek elemzése m á s o d i k lépéseként a sorokon belüli cseréket elemezzük. Példaként l.

- $K_{5.0}$ [Teljesítsd angyali^{szókkal} szeretőd^amirekért][4]
- $K_{5.1}$ [Teljesítsd angyali^{szókkal} amire^szeretőd^kért][4]
- $K_{5.2}$ [Angyali^{szókkal} teljesítsd szeretőd^amire^kért][4]
- $K_{5.3}$ [Angyali^{szókkal} teljesítsd amire^szeretőd^kért][4]

Ezeknek a cseréknek az elemzése a metrikai-ritmikai szerkezet tanulmányozásához nyújt segítséget.

γ) A 'rím-megőrző' linearizálási lehetőségek elemzése h a r m a d i k lépéseként vizsgálnunk kell a sorok lehetséges felcserélési lehetőségeit.

A sorok cseréje, mint pl.

- K_6 [Ezer^{ambrózia}^csókkal fizetek válaszodért][2]
- K_5 [Teljesítsd angyali^{szókkal} szeretőd^amire^kért][4]

annak a szerepnek az elemzéséhez nyújt segítséget, amelyet a tényállás-konfigurációkat alkotó tényállások bemutatási sorrendje játszik a konfiguráció szervességének megítélésében.

δ) A 'rím-megőrző' linearizálási lehetőségek elemzése u t o l s ó lépéseként vizsgálnunk kell a versszakok lehetséges felcserélési lehetőségeit, ezzel azonban itt nem foglalkozom.

B) A „Tartózkodó kérelem” Macskássy Izolda által illusztrált változatának (jelöljük a $T_{1vb} + T_{1kép}$ szimbólummal) szemiotikai-textológiai elemzése

1. Itt a T_{1vb} összetevőtől leválasztható $T_{1kép}$ összetevő két fizikai testét (vehikulumát) mutatom be, magukat a vehikulumokat azonban nem elemzem, hanem a verbális és képi összetevő kapcsolatához fűzök megjegyzéseket.

10. ábra

$T_{1kép}Ve.1$

Macskássy Izolda könyvének címlapja

11. ábraT_{1kép}Ve.2

Macskássy Izolda könyvének „Tartózkodó kérelem” oldalpárja

Tartózkodó kérelem

*A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!*

*Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.*

*Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd, amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszóderért.*

2. A verbális összetevőnek [T_{1vb}] és a két képi összetevőnek egymásra vetítése.

Macskássy Izolda könyvének címlapja [T_{1kép}Ve.1] intertextuális kapcsolatban áll Csokonai költeményével, amennyiben annak egyik sorát idézi. A költeményhez csatolt illusztráció [T_{1kép}Ve.2] a költemény utolsó versmondata – az *Ezer ambrózia csókkal fizetek válaszóderért* – által utalt tényállás képi megjelenítéseként értelmezhető.

C) A „Tartózkodó kérelem” Sebő Ferenc által létrehozott zenei feldolgozása partitúrájának (jelöljük T_{1partitúra}) szemiotikai-textológiai elemzése.

1. Itt először a verbális képződmények zenei feldolgozásának lehetőségeit (lehetséges vehikulumait) sorolom fel, majd az egyes feldolgozásmódokhoz fűzök néhány megjegyzést.

Példák verbális képződmények lehetséges zenei feldolgozásának vehikulumaira:

Ve.1/[vb[=é]+z]: Az ének és a zenei kíséret mediális összetevőket partitúra egyesíti. – Példa: A „Tartózkodó kérelem” Sebő Ferenc „Énekelt versek” c. kötetében található partitúrája.

Ve.2/[vb[=é]+z]: Az ének és a zenei kíséret mediális összetevőket audió-kazetta egyesíti. – Példa: A „Tartózkodó kérelem” Sebő Ferenc zenei feldolgozásának audió-kazettája a „Verstár 98”-ban.

Ve.3/[vb[=é]+z]: A Ve.1 és Ve.2 típusú vehikulumokból létrehozott vehikulumkettős.

Ve.4/[vb[=é]+z]: Az ének és a zenei kíséret mediális összetevőket video-kazetta egyesíti.

Ve.5/[vb[=é]+z]: Az ének és a zenei kíséret mediális összetevők egy játékfilm részei.
 – Példa: A „Tartózkodó kérelem” Sebő Ferenc egy korábbi zenei feldolgozásának beépítése Makk Károly 1954-ben bemutatott „Liliomfi” című filmjébe.

2. Ahogy láttuk, a V.1 típusra példa: a „Tartózkodó kérelem” Sebő Ferenc „Énekelt versek” című könyvében (I. SEBŐ 1982.) található partitúrája (jelöljük a $T_{1\text{partitúra}}$ szimbólummal)

a) Sebő Ferenc „Énekelt versek” című könyvében a megzenésített Csokonai-versek kottáit Csokonai következő szavaival vezeti be:

„A poézisnak minden nemei közül legrégebb és legközönségesebb az énekelhető, vagy dallásra alkalmas verselés. Jubáltól fogva e máj napig, amelyben ezeket írom, minden időben és minden helyen éreznek az emberek, indulatba jönnek, ... s ha attól szerfelett izgattatnak, danlásra, táncra, mértékbe szedett hathatós beszédekre fakadnak.

... Vajha én hazánknak olyan componistájára találhatnék, aki egy magyar anakreontismust muzsikára vévén, vélem és magyarimmal közelebből tudná és kívánná éreztetni a görög szabású rhythmusoknak mennyei harmóniáját!...

Így lehetne a görög mértékű verseknek a nép előtt becset és kedvességet szerezni!”

Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy Csokonai Sebő Ferencben „megtalálta” ezt a komponistát.

b) Sebő Ferenc kompozíciója elemzésének első lépése három részből álló partitúrája reprezentációjának bemutatása.

TARTÓZKODÓ KÉRELEM

$J=152$

Enek
Korbáčik
Gitár
Bögő

I. A ha - tal - mas sze - re - lem - nek
 Meg - e - mész - tő tü - ze bánt:
 Te le - hetsz ír - ja se - bem - nek,
 Gyönyö - rű kis tu - li - pánt!

Furulya
Tambura
Korbáčik
Gitár
Bögő

Fisz H Fisz H

közjáték

2. Sze-me - id szép ra - gyo - gá - sa
E - le - ven haj - na - li tűz,
A - ja - kid har - ma - to - zá - sa
Sok e - zer gon - dot el - üz.

3. Tel - je - sít - sd an - gya - li szók - kal
Sze - re - tőd a - mi - re kért:
E - zer amb - ró - zi - a csók - kal
Fi - ze - tek Vá - la - szo - dért

A $T_{1\text{partitúra}}$ elemzésével kapcsolatban abból kell kiindulnunk, hogy
 – egyfelől a $T_{1\text{partitúra}}$ nem önálló (verbális összetevő nélküli) zenei mű, ezért nem alkalmazhatók rá az önálló zenei művek elemzésére kidolgozott klasszikus módszerek;
 – másfelől a $T_{1\text{partitúra}}$ nem is (referenciális nyelvként felfogható) programzenei alkotás, ezért vizsgálatakor az azok elemzésére kidolgozott módszerek tapasztalatai sem használhatók fel.

c) A $T_{1\text{partitúra}}$ Fo meghatározásához elemeznünk kell az egyes ütemek, majd a különféle ütemkonfigurációk melodikus és ritmikai felépítését, keresve azokban az adott partitúrát meghatározó kompozíciós elvek realizációit.

Ami a melodikus és ritmikai felépítést illeti azzal kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tény, hogy mindkettő egy verbális nyelvi és egy zenei nyelvi mediális összetevő egymástól elválaszthatatlan egysége.

A partitúrának a $T_{1\text{vb}}$ nyelvi lexikai és metrikai-ritmikai megformáltságával egybehangzó zenei felépítéséhez lásd a $T_{1\text{partitúra}}$ Fo reprezentációt.

$T_{1\text{partitúra}}$ Fo

'A ha - tal - mas 'sze - re - lem - nek	U U - - U U - -	a
'Me + g e - mész - tő 'tü - ze bánt	U U - - U U - -	b
'Te le - hetsz 'ír - ja se - bem - nek	U U - - U U - -	a
'Gyö - nyö - rű 'kis tu - li - pánt	U U - - U U - -	b
'Sze - me - id 'szép ra - gyo - gá - sa	U U - - U U - -	c
'E - le - ven 'haj - na - li tűz,	U U - - U U - -	d
'A - ja - kid 'har - ma - to - zá - sa	U U - - U U - -	c
'So + k e - zer 'gon - do + t e - lűz.	U U - - U U - -	d

'Tel- je- sítsd 'an- gya- li szó- kal,	U U - - U U - -	e
'Sze- re- tő+ d 'a- mi- re kért:	U U - - U U -	f
'E- ze+ r am- bró- zi- a 'csók- kal	U U - - U U - -	e
'Fi- ze- tek 'vá- la- szo- dért.	U U - - U U -	f

A Sebő Ferenc által megzenésített változat többek között azért is figyelemre méltó, mert igen híven követi a költeménynek (szövegmondat-szerkezetre is tekintettel lévő) prozódiai szerkezetét: lásd a partitúra szöveghű ütemtagolását, a metrikai-ritmikai szótagtípusoknak megfelelő hanghosszúságokat (a nyolcad-, a negyed- és a fél hangok alkalmazását – beleértve az azoktól való olyan funkcionálisan értelmezhető eltéréseket is, mint például egyfelől a *Tel-*, másfelől a *-sítsd*, vagy a *tőd* szótagok esetében) stb.

d) $T_{1\text{partitúra}}\text{Se}$.

Annak elkerülése érdekében, hogy az elemzők a verbális összetevő sensusát rávetíthessék az adott kompozícióra, és ezt a kompozíciót annak dominanciája jegyében interpretálják, a partitúrához rendelhető nyelvi-szemantikai reprezentáció ebben az esetben is egy magyarul nem értő személyekből álló csoport pszichológiai kördiagramra utaló megállapításával közelíthető meg, oly módon, ahogyan azt Kodály Zoltán Weöres Sándor „Öregek” című költeményére írott kórusművének az elemzésében (PETŐFI S. 2004.) tettem.

e) $T_{1\text{partitúra}}\text{Re}$.

A partitúra semiotikai-textológiai elemzésének befejezéséként a $T_{1\text{partitúra}}\text{Re}$ (vagy pontosabban a $T_{1\text{partitúra}}\text{ReIm}$) reprezentációját a $T_{1\text{partitúra}}\text{Se}$ létrehozásához alkalmazott kördiagramos megközelítés megállapításaira alapozva kísérrelhetjük meg létrehozni.

3. Akármilyen „soványak” legyenek is a partitúra elemzésében elért eredmények, azokat és a $T_{1\text{vb}}$ elemzésének eredményeit egymásra kell vetítenünk, annak érdekében, hogy megkapjuk a multimediális T_1 reprezentációját. Ezt a rávetítést is a komplex jel alkotóelemeinek sorrendjében célszerű elvégeznünk. Ennek bemutatásától azonban itt el kell tekintenem.

VI. Z á r ó m e g j e g y z é s e k

Székfoglalóban először egy szövegmeghatározást fogalmaztam meg.

Ezután egy egyszerű példa változataival azt mutattam meg, hogy egy verbális képződmény szövegsége nem nyelvi szövetének megformáltságától függ, hanem attól, hogy rendelhető-e hozzá egy szerves egységet képező tényállás-konfiguráció.

Mínthogy ennek alapján a verbális képződmények szövegségének eldöntésében a tényállás-konfigurációk szervessége játssza a központi szerepet, aminek megállapítása nem hajtható végre kizárólag nyelvészeti eszközökkel, a verbális képződmények elemzésével és leírásával foglalkozó diszciplína tárgyátartománya részben kívül esik a nyelvészet tárgyátartományán.

Ezt követően egy verbális képződmény textológiai elemzésének lehetséges tárgyait foglaltam össze.

A következőkben azt fejtegettem, hogy a szövegség mibenlétével foglalkozó diszciplína elnevezéseként félrevezetőek a szöveggrammatika, szövegnyelvészet, szövegelmélet és szövegtan kifejezések, ha valamennyi más-más ok következtében is.

Ezekre a tényekre támaszkodva soroltam fel azután azokat a megfontolásokat, amelyek engem arra indítottak, hogy ezt a diszciplínát szemiotikai textológiának nevezzem és ténylegesen szemiotikai diszciplínaként építsem fel.

Hogy mit jelent e diszciplína szemiotikai jellege, arra azonban az eddigiekben csak néhány tulajdonsága felvillantásával utalhattam. Ezt egészítem ki itt egy-két megjegyzéssel.

Míthogy egy komplex jel szemiotikai komplexitása nem csak a jelösszetevők nagyságrendjétől függhet, hanem médium-specifikus összetettségétől is, a szöveg szemiotikai fogalmának körébe beletartoznak a multimediális szövegek is. Ez újabb érv annak alátámasztására, hogy a szövegek elemzésével és leírásával foglalkozó diszciplína tárgytartománya kívül esik a nyelvészetén.

Ezt a tényt tartottam szem előtt, amikor eldöntöttem, hogy székfoglalóban – egy irodalmi szöveg kapcsán – legalább utalásszerűen foglalkozom a multimediális szövegek elemzésének egy-két alapkérdésével is.

A szemiotikai textológia tárgytartománya azonban kívül esik az irodalomtudomány tárgytartományán is. Szemléltető példaként csupán azért választottam mégis irodalmi szöveget (illetőleg annak multimediális változatait), mert az irodalmi szövegek elemzése megformáltságuk nagyfokú komplexitása következtében kedvelt tárgya szövegtani elemzéseknek.

Ugyanilyen joggal választhattam volna azonban egy ipari termék illusztrált leírását, egy comics-ként megformált szakszöveget, egy audio-vizuális reklámszöveget, bármilyen tárgyú filmet stb.

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy a multimediális komplex jelek megformáltságát vizsgáló szövegcentrikus diszciplínák a humán tudományok körébe tartozó önálló létjogosultságú képződmények.

Miután – ahogy remélem – eléggé informatív képet adtam a szövegcentrikus szemiotikai kutatás természetéről, és arról a státusról, amelyet a diszciplínák között elfoglalhat, a szemiotikai-textológiai kutatás soron következő két-három feladatát szeretném megemlíteni:

- a) ki kell dolgozni a multimediális komplex jelek tipológiáját;
- b) a „szöveg megközelítéseit” tárgyaló eddigi két kismonográfia (I. PETŐFI S.–BENKES 1998., 2002.) kiegészítéseként el kell készíteni egy olyan kötetet, amely a zenei összetevőt tartalmazó komplex jelek megközelítését tárgyalja;
- c) folytatni kell a különféle multimediális komplex jelek analitikus elemzését előkészítő kreatív gyakorlatokat bemutató kötetek sorát (a legutóbb megjelent kötethez lásd PETŐFI S.–BENKES 2006.).

A hivatkozott irodalom

- Csokonai Vitéz Mihály 1961. Összes versei I–II. Szerk. Jászberényi József. Szépirodalmi Kiadó, Bp.
- Macsikássy Izolda 2000. Szemeid szép ragyogása. Régi magyar szerelmes versek. Macsikássy Izolda grafikái. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- NEMES NAGY ÁGNES 1989. Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I. Magvető Könyvkiadó, Bp.

- PETŐFI S. JÁNOS 1996. Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai-textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS 2004. A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS 2007. Szövegkompozíció és jelentés. Témák és megközelítések a szöveg-tani kutatásban. Szemiotikai szövegtan 18. JGyF. Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA 1998. A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskolakultúra Kiadó, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA 2002. A multimediális szövegek megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a statikus 'verbális elem + kép(diagram)...'-típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanába. Iskolakultúra Kiadó, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA 2006. A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megközelítése kreatív-produktív gyakorlatokkal. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- Sebő Ferenc 1982. Énekelt versek. Magvető Könyvkiadó, Bp.

PETŐFI S. JÁNOS

On the motivation, characteristic traits and application of semiotic textology

This paper is based on the author's inaugural lecture delivered at the Hungarian Academy of Sciences and is composed of four large thematic units: 1. Interpretation of the notions 'verbal text' and 'carriers of textuality in a verbal passage'. – 2. The properties of verbal passages and the disciplinary environment of research concerned with the analysis of their structure. – 3. Motivation of the term 'semiotic textology' and characteristic traits of the discipline it refers to. – 4. The application of semiotic textology in analysing the structure of multimedia texts. – The paper discusses the nature of text-centric semiotic research and the status it has among the various disciplines, and concludes by listing some upcoming tasks of research in semiotic textology.

S. JÁNOS PETŐFI